

Батырбекқызы Г.

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің аға оқытушысы,
Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: goha_batyr@mail.ru

НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Бұл мақала белгілі қоғам және мемлекет қайраткері Нәзір Төреқұловқа, оның латын әліпбиіне өтудегі қызметіне арналған. 1929-1940 жылдары Қазақстан латын әліпбиін қабылдаған жылдар еді. Сонымен қатар оның тұлғалық қасиеттері екі елдің КСРО мен Сауд Арабияның екіжақты байланыстарын жақсартқан. XX ғасыр басында латын әліпбиіне өту ол уақыт талабының меншігінде екенін атап айтып, Бакудегі Бірінші Бүкілодақтық Түркологиялық Съезде латынды қабылдауға өз үлесін қосқан. Оның қоғамдық-саяси қызметіне және шығармашылығына талдау жасалады. Сонымен қатар, тұлғатануға байланысты ұсыныстар жасалады. Нәзір Төреқұлов ұлты қазақ – сол уақыттағы бірінші кеңес дипломаты, отандық ғылымда атын алтын әріппен қалдырған тұлға. Кезінде жазықсыз жараланған белгілі халқымыздың ұлдарының өмірі мен қызметін зерттеу тарих үшін басты мақсаттардың бірі болып саналады.

Түйін сөздер: Нәзір Төреқұлов, латын әліпбиі, Бірінші Бүкілодақтық Түркологиялық съез, қазақ тілі, баспа.

Batyrbekkyzy G.

Senior lecturer of M. Auezov South Kazakhstan state university,
Kazakhstan, Shymkent, e-mail: goha_batyr@mail.ru

Activity of Nazir Torekulov in transition to latinness at the beginning of the XX century

Article is devoted public to both the statesman Nazir Torekulov and his activities in the adoption of the Latin alphabet. Latin script was in 1929-1940 official in Kazakhstan. At the same time it should be noted its personal qualities. The analysis of his social and political activity and creativity is given. Together with it recommendations for a personnel of the personality are made. The transition to the Latin alphabet is just a matter of time, he asserted and was an active supporter of the adoption of the Latin alphabet in the First All-Union Turkic Congress in Baku. Nazir Torekulov by Kazakh nationality – was one of the first Soviet diplomats of that period, the personality who has left a mark gold letters in domestic science. The research of life and activity of the famous sons of the people who haven't fairly become enemies of the people – is one of priority problems of history.

Key words: Nazir Torekulov, the Latin alphabet, the First All-Union Turkic Congress, the Kazakh language, the publishing.

Батырбекқызы Г.

ст. преподаватель Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауэзова,
Казахстан, г. Шымкент, e-mail: goha_batyr@mail.ru

Деятельность Назира Торекулова в переходе на латиницу в начале XX века

Статья посвящена видному общественно-государственному деятелю Назиру Торекулову и его деятельности в принятии латинского алфавита. Латинский шрифт был в 1929-1940 годах официальным в Казахстане. Вместе с тем надо отметить его личностные качества, которые способствовали улучшению межгосударственных отношений и связей между СССР и Саудовской

Аравией. Переход к латинскому алфавиту – это всего лишь дело времени, утверждал он и был активным сторонником принятия латиницы в Первом Всесоюзном Тюркологическом Съезде в Баку. Дается анализ его общественно-политической деятельности и творчества. Вместе с этим даются рекомендации в отношении персоналии личности. Назир Торекулов по национальности казах – был одним из первых советских дипломатов того периода, личность оставившая след золотыми буквами в отечественной науке. Исследование жизни и деятельности знаменитых сынов своего народа, не справедливо ставших врагами народа, является одной из приоритетных задач истории.

Ключевые слова: Назир Торекулов, латинский алфавит, Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд, казахский язык, издательство.

Кіріспе

XX ғасыр басындағы ұлттық элитаның бақ талайына қиын да қызықты тағдыр бұйырыпты. Ел менен жер тағдыры сынға түскен қысталаң заманда өмір сүріп, өмірлік мұраттарын коммунистік идеялармен ұштастырған тұлғалардың тағдыры революциялық романтикамен басталып, саяси, азаматтық трагедиялармен аяқталғаны өкінішті. Қазақ ұлттық мемлекеттілігінің бастауында тұрған, қиын тағдырлы саяси элитаның аса ірі өкілдерінің бірі Нәзір Төрөқұлов еді.

1922 жылдың күзінде Түркістан республикасындағы басшылық қызметінен жаңа жұмыстарды ұйымдастырып жүргізуі үшін Нәзір Төрөқұлов Мәскеуге шақырып алынды. РКСФР Ұлт істері жөніндегі халкоматы жанынан, Ресей Федерациясында тұратын барлық ұлттардың қоғамдық-саяси және мәдени дамуына септесу мақсатында, Шығыс халықтарының Орталық баспасы құрылған болатын. Осы баспаны басқару Нәзір Төрөқұловқа жүктелді. 1923 жылы тап сол секілді мақсатпен Орталық Батыс баспасы ашылды. Ал 1924 жылдың ортасында осы екі баспаның базасында КСРО халықтарының Орталық баспасы құрылды. Нәзір Төрөқұлов осы баспаның басқарма төрағасы қызметін 1928 жылы дипломатиялық жұмысқа ауысқанға дейін атқарды. Баспа совет елі халықтарының 50 тілінде түрлі әдебиет, оқу құралдарын, 12 тілде журнал шығарды, жергілікті жерлердегі баспа ісіне түрлі көмектер беріп тұрды (Төрөқұлұлы, 1996: 38).

Нәзір Төрөқұлов аталмыш баспа жұмысын басқара жүріп, Шығыстанушылардың бүкілодақтық ғылыми ассоциациясы төралқасының мүшесі болды. Түркі жазуын латындандыру мәселесімен шұғылданды. Араб графикасына негізделген түркі әліпбиін латыницаға көшіру жобасын жасап, жаңа түркі алфавитінің үлгісін ұсынды. 1924 жылы шыққан «Жаңа әліппе. Үлкендер үшін» деген еңбегінде араб әріптерінің орнына, қазақ дыбыстарын дәлірек камтитындай

етіп жөнделген латын алфавиті негізіндегі жаңа әліпбиді ұсына отырып, жазудағы бұл жаңалықтың қазақ мәдениетін озық елдермен жақындастыра дамытуға мүмкіндік беретінін дәлелдеді. Жаңа әліпби хақында Орынборда болған жиында оны жақтаушылар Ахмет Байтұрсынов жағындағылардан басым түсті, ол 1926 жылы Бакуде өткен 1-ші Бүкілодақтық түркітанушылар съезінде де жаңа жобаның артықшылықтарын дәлелдеп бірнеше рет сөйледі.

Н. Төрөқұлов жайлы дереккөздерге талдау

Н. Төрөқұлов баспа өндірісін ұйымдастыру барысында ұлттардың тілі мен жазуына қатысты мәселелермен күнделікті бетпе-бет келді. Бұл жағдай оның Кеңес Одағындағы жаңа әліпби қалыптастыру науқанының бастамашыларының және нақты ұйымдастырушыларының бірі болуына алып келді. Жаңа түрік-татар әліпбиі жөніндегі Бүкілодақтық орталық Комитет (*әрі қарай – ЖТӘЖБОК*) 1926 ж. Наурыз айында Баку қаласында өтіп, жаңа түрік әліпбиін қабылдаған I Бүкілодақтық Түркология съезінен соң КСРО түрік-татар халықтарының ерекше кеңесінің шешіміне сай құрылған болатын. ЖТӘЖ БОК КСРО өкіметінің 11 наурыз 1927 ж. қаулысымен ресми түрде құрылғанымен оның жұмысы 1927 жылдың наурызында басталып кетті (ГАРФ, 7543:1). Н. Төрөқұловтың Бакуде өткен съезге қатысып, баяндама жасағаны белгілі. Одан кейінгі уақытта ол осы іспен тікелей айналысты. Дегенмен, ол әліпби мәселесімен Шығыс баспасында қызмет істеген кезінде бастаған еді. Ресей Ғылым академиясының архивінде Н. Төрөқұловтың 1927 жылдың 12 қарашасында жасаған «Проблема латинского алфавита – для тюркских народов» атты баяндамасының стенограммасы сақталған. Баяндаманы талқылауға Леонтьев, Диманштейн, Василин, Шимаев, Мамедов сияқты тілші ғалымдар қатысып, талқылауға қатысқан (Архив РАН, 677:7).

Баяндамада түркі халықтарының жазуын латын әліпбиіне ауыстырудың теориялық және практикалық мәселелерін қозғаған тұжырымдар аса құнды, ондағы көтерілген мәселелер бүгінгі күні де өзекті болып отыр.

ЖТӨЖ БОК Ережесінде бекітілгендей оның басты міндеттерінің бірі ретінде КСРО-дағы жаңа түрік әліпбиіне көшкен халықтар үшін жаңа түрік әліпбиін қолданысы жетілдірумен зерттеуге қатысты ғылыми-теориялық жұмыстарды ұйымдастыру болып белгіленді (ГАРФ, 7543:1).

Нәзір Төрөқұлов елшіліктен оралғаннан кейін, қырықтың қырқасында ғылым жолын біржола таңдады. Журналист кәсібін құлай ұнатқан ол баспагер болумен қатар ұстаздық етті. Қарындашпен адам бейнесін салуда жоғары шеберлікке жеткенімен, оны әсте дабыра етпеді. Бойында Шығыс дәстүріндегі ақындығы да бар. Бұлар Н. Төрөқұловтың біз білмейтін қырлары болатын.

Еліміз тәуелсіздігінің алғашқы кезеңінде Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың: «Бүгінде тәуелсіз мемлекетті құрып, нығайтудан артық ұлтымызды ұйыстырып, біріктіретіндей мақсат жоқ. Өз тарихының түп-тамырын танып-білу, ата-бабаларының ауқымды іс-әрекетін мақтаныш ету, өктем дәуірдің әртүрлі кемшіліктерінен арылу, қазіргі заманға лайық сананы қалыптастыру ұлттық бірігуге қуатты күш-серпін береді», – деп айтқаны бар еді (Архив РАН, 677:7).

Жалпы айтқанда Н. Төрөқұлов 1927 жылы қараша айының 12 жұлдызында стенографиялық есеп баяндамасында латын әліпбиінің идеясы тарихта түрік-татарларда 50-60 жыл тарихы бар деп көрсеткен. XIX-XX ғғ. әдебиеттің өркендеуі басқа елдерден экономикалық, сауда, мәдениет, шаруашылық жағынан қалып жатқаны туралы айқын көрсетіп талдаған. Басқа Европа елдерімен шайқастарда түрік елдері ұтылып жатқандығы түрік-татар қоғамының дамуына кедергілер келтірді. Бұл жерде болған пікірталаста жарыссөзге шыққан: Леонтьев, Диманштейн, Василин, Димаев, Мамедов, соңғы қорытынды сөз Н. Төрөқұловқа тиесілі болды (Архив РАН, 350:2).

Тәуелсіз Қазақстан Республикасы қазіргі кезде Біріккен Ұлттар ұйымынан бастап көптеген әлемдік халықаралық ұйымдарға еніп, жан-жақты интеграцияға тартылды. Кеңес Одағы құрамындағы тоталитарлық биліктің құрсауынан босанған Қазақстан ішкі және сыртқы саясатта жалпыадамзаттық құндылықтарды бағдарға алып, дүниежүзі мемлекеттерімен көпвекторлы

саясатын алдағы уақытта да жалғастыра беретін болады. Мемлекеттің алдына қойған стратегиялық мақсаттары көптеген кезек күттірмейтін міндеттерді шешуге бағытталуда. Сондай міндеттердің бірі қазақ жазуын латын графикасына ауыстыру екендігі айқын белгіленді.

1926 жылы «Жаңа мектеп» журналында жарық көрген «Түрікшелер құрылтайы» мақаласында А. Байтұрсынов съезд жұмысына: «Соңғы баяндамалар талқыға түсіп сөз болмастан комиссияға жіберіле берді. Құрылтай дүкені жасаушылардың қолында болғандықтан, күні бұрын икемдеп қойғандықтан «қазанның құлағы қазаншының қалаған жерінен шықты» деп баға берсе, 1927 жылы «Еңбекші қазақ» газетіне жазған «Тағы да жаңа әліпби туралы» мақаласында Нәзір Төрөқұлов: «26-жылдың мартында Бакуде болған Түрік білімпаздарының сиезінде латыншылдар 101 дауыс алып, жеңіп шығып, арабшылдар 7 дауыспен қалып отырған. Съездің бұлай қаулы шығаруы латын мәселесінің толғағы жеткеніне толық дәлел» (Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, 1926:427-429) деп, арабшылдарға қарсы жауап қайтарды. Осы кезеңдегі Н. Төрөқұловтың саяси қызметі жайлы А. Мұсалиева: Қазіргі жаһандану жағдайына түрік халықтарының мәдени өміріндегі араб, латын және кириллица түріндегі үш әліпбиді тұтынуынан туындаған қиындықтар Н. Төрөқұловтың ұсынған идеясының дұрыстығын дәлелдесе керек. Ғасыр басында М. Шоқай, Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында М. Сұлтанғалиев, Т. Рысқұловтар көтерген түрік халықтарының саяси бірлігі идеясын қайта жаңғырту пролетариат диктатурасы орныққан тоталитарлық жүйе жағдайында мүмкін емес еді. Жаңа жағдайда Н. Төрөқұлов бастаған жаңа әліпбиді жақтаушылар алыс бағдарламаны көздеген мәдени бірлік идеясын ұсынды. Әйтсе де бұл идея 1940 жылы КСРО құрамындағы түрік халықтарының жазуын латын әліпбиінен кириллицаға ауыстыруымен бірге келмесе кетті» (Смағұлова, 2011: 432) – дегенді айтады. Смағұл Сәдуақасұлы «Латын әрпін алудың саяси қорқынышы бар. Молдалар қарсы болады. Араб таңбалары ислам дінінің таянышы, әріптен қол үзсек, діннен де қол үземіз» деген көзқарасын латыншыл Н. Төрөқұлұлы мен Ә. Байділдаұлы өткір сынайды. Оларды «ескішілдер», «діншілдер» деп кінәлайды» (Майлықұтова, 2004: 134) – деп жазады.

Қазақ ұлт зиялыларының да латын әліпбиін насихаттаған еңбектері жарық көре баста-

ды. 1924 жылы Нәзір Төрекұловтың «Жаңа әліпби неге керек?» деген кітабы Мәскеуде басылды. Әліпбиді өзгерту мәселесінің қайдан шыққандығына тоқтала отырып, латын әрібіне көшудің негізгі себебі араб әрібінің оқу мен жазуда қолайсыздығында деп көрсетті (Төрекұлов, 1924).

Латын әрпін қабылдау барысында ұлт республикалары Орталық Атқару Комитеті, аудандық, өлкелік атқару комитеттерінің қасында орналасқан көмектесу бөлімдері аса маңызды рөл атқарды. Бұл, дегеніміз, латыншаға өтудегі орталық штабтың Бүкілодақтық жаңа түрік әліпбиінің орталық комитеті іске қосылғаннан кейін күшейе түсті. Бұл Бүкілодақтық Орталық комитеттің жиындарында көптеген маңызды мәселелер қарастырылған және өз шешімін тапқан. Бүкілодақтық орталық комитет құрылмас бұрын латындандыру ісінің бірегей басшылығы болмады. Кейбір жерлерде осы жаңа түрік әліпбиін жасау ертерек басталып кеткен.

«Жаңа түркі жазуының негізін ұзақ талқылау мен өңдеуден кейін 1929 жылдың 7 тамызында КСРО Орталық Атқару Комитетінің төралқасы мен КСРО Халық Комиссарлары Кеңесі «Жаңа қазақ алфавитін (әліппесін) енгізу» турасындағы қаулыны қабылдады. 14 тамызда жаңа әліпбиді Халық ағарту комиссариатының барлық жағдайды ескере отырып, бүкіл қазақ мектептеріне латын әліпбиін толықтай енгізудің соңғы мерзімін 1930 ж. 14 тамызына, яғни Қазақстанның 10 жылдық мерейтойына дейін аяқтауды белгіледі. 1930 жылы құрылған жаңа түрік әліпбиінің Орталық Комитеті 1933 жылы КСРО Одақтық ОАК-нің жанындағы жаңа әліпбидің Бүкілодақтық орталық комитеті болып қайтадан құрылып, 1940 жылдың соңына дейін жұмыс істеді» (Исхан, Оспанова, 2013: 58-63).

Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халықтарының Ассамблеясының XII сессиясында қазақ әліпбиін латынға көшіру жөніндегі мәселеге қайта оралу керектігін жөніндегі сөзі және 2012 жылғы Жолдауындағы тапсырмасы Қазақстанның латын әліпбиіне көшуі қажеттігін нақтылап берді. Қазіргі таңда латын әліпбиіне көшу мәселесіне орай мемлекетімізде түрлі талқылаулар өтіп, осы мәселе төңірегінде түрлі іс-шаралар жүргізіле бастады (Батырбекқызы, 2017: 230-234).

Нәзір Төрекұловтың айтуы бойынша дереккөздерге сүйенген болсақ білімпаздардың съезді өткізуге қызығушылығы бар еді. Осы мәселеге мән бермеу біздіңше мүмкін емес. Осы съезде латын графикасына қарсы болған

Ахмет Байтұрсынов екеуі пікірталастарға түскен. Бұл жаңа алфавит ұсынылғаннан кейін екі нұсқасына дауыс беруге алып келді. Бір дауысқа айырмашылығы болған Нәзір Төрекұловтың ұсынған нұсқасы қабылданған болатын, ең қолайлы болғаны үшін. Съездің бұқара халқы құрметке лайық, өйткені барлық шешімдер дауыс беру арқылы шешілген. Осы съезде жазудың ережелері талқыланған болатын. Орфография туралы баяндаманы Елдес Омаров жасады, бұл баяндамаға Мухтар Мурзин қосылған болатын.

Соңында Н. Төрекұловтың нұсқасы қабылданған. Ал біз латыница қабылданған соң немесе оған дейін қанша басылымдар жарық көргенін қарасақ; 1841-1932 жылдар аралығында толық емес мәліметтерге қарағанда қазақ тілінде араб графикасымен ҚР Ұлттық кітапханасының басылымдар қорында барлығы 1949 атаумен кітаптар сақталған (Асқарбекова Н.М., Замзаева Т.А., 2006: 6). Бұл цифр осы кезеңде жарық көрген кітаптардың негізгі бөлігін қамтиды.

Қазақстанда латын графикасының қолданылуы елдегі индустрияландыру, ұжымдастыру, дәстүрлі көшпелі қазақ шаруашылығын күштеп отырықшыландыру, саяси қуғын-сүргін және мәдени революция сияқты күрделі тарихи оқиғалармен қатар іске асты. 1929-1940 жылдарды қамтыған латындандырудың күрделілігі аталған оқиғалармен қатар келуімен бірге ғасырлар бойы қолданыста болған араб графикасының негізінде қалыптасқан дәстүрлі жазу мәдениетін мүлдем жаңа графикаға ауыстырудың психологиялық кедергілерінен де туындады. Араб графикасымен сауат ашқан аға буынның бұл кедергіні жеңуі қиындыққа түссе, жаңадан сауат ашатын жас буынға латын графикасында дайындалған оқу құралдарының жетіспеуі және бір ізге түсірілмеуі түріндегі қиындыққа тап болды.

Қазақ тілінде араб және латын графикасымен жарық көрген кітаптардың тақырыптарына талдау жасағанда жарияланған кітаптардың қамтыған пәндерінің аясы кеңгендігін аңғарамыз. Ең бастысы латын графикасын қолдану арқылы қазақ тілінің дамуына кең тыныс ашылды. Қазақ тілінің әлеуметтік функциясы кеңейіп, ол ғылымның тіліне айналды. Қазақ қоғамында жүргізілген осы реформалардың барысы қоғамның мәдени дамуына аса үлкен кедергілер ала келді. Осы реформалардың салдарынан кейінгі ұрпақ араб және латын графикасымен қалыптасқан мәдени, рухани мұрамен танысу мүмкіндігінен айрылып қалды.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тетіктер өркениетті елдердің озық тәжірибелерін пайдалана отырып, өтпелі кезеңнің ерекшеліктері мен саяси, ұлттық жағдайларға байланысты қалыптасып құрылды. Осыған қарай мемлекеттік тетіктің құрамында Президент ерекше орын алды. 1991 жылдың 1 желтоқсанында Қазақстан халқы Тұңғыш Президентін сайлады. Осыдан келіп қарасақ, Алаш қайраткерлерінің «мемлекеттің басшысы Президент» деп тұжырымдауын өмірдің өзі дәлелдеді. Осыдан ғасырға жуық (100 жыл) уақыт бұрын Алаш қайраткерлерінің Қазақ автономиясын құрып, тәуелсіз мемлекет идеясын туғызған өршіл рухын еліміздің көк туын желбіретуші Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаев одан әрі жүзеге асырып отыр деуімізге толық негіз бар.

Міне осылай елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев жылдың басында қазақ халқына жолдау жариялағаннан соң, көп ұзамай «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақала жазған болатын. Бұл мақаланың еліміздің өркендеп дамуына берері мол. Өйткені ұлттық сананың қалыптасуына, 30 қабілетті мемлекеттер арасына қосылуы – біздің еліміздің алға қойған маңызды стратегиялық жоспары. Қоғамның әрі қарай дамуына себеп болатын заман сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Елбасымыз бұл ретте сананың жаңғыртуына бірнеше бағыт атап өткен. Біріншіден бәсекелік қабілет болса, екіншіден прагматизм, үшіншісі ұлттық бірегейлікті сақтау болса, төртіншісі білімнің салтанат құруы, ал бесіншісі Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы және алтыншысы сананың ашықтығы. Көріп тұрғанымыздай қазіргі заман технология заманы болғандықтан Елбасы бағыт бағдарын заманға сай ой жарыстыратын заман екенін атап өткен.

XX ғасырдың басында Қазақстанның тарихы өзінің қиын қоғамдық – саяси және әлеуметтік қайшылықтарымен белгіленеді. Сонымен қатар, рухани азаматтық пен демократиялық – ағартушылық идеялары толы бұл кезең, халқымыздың небір алып ой иелерін жарыққа шығарған дәуірі болды. Айтып кетер болсақ ол: құқықтың мемлекет принциптерін қазақ қоғамына ендіру, өзін-өзі басқару, тілдің дамуына үлес қосу, ұлттың тәуелсіздігі, әдеттік талаптарды ережеге сай орындау сияқты биік мұрат пен мақсаттар тұрады.

Заман талабына сай боламыз десек – әлемнің алдыңғы қатардағы мемлекеттерінің үлгісін алу-

ымыз қажет. Бұл ретте латын әліпбиіне ерекше назар аудару қажет деп ойлаған абзал. Біз латын әліпбиіне көшуде тәжірибесі бар халықпыз. Атап айтсақ, 1929-1940 жылдар арасында латын графикасына өткен болатынбыз. Алайда, 1940 жылдан бастап орыс тілінің негізінде кириллицаға өту туралы заң қабылданды. Әрине бұл саяси астары бар шешім болғаны бәрімізге мәлім. XX ғасырдың I жартысында Нәзір Төрекұлов латын әліпбиіне көшу болашаққа бағыт-бағдар екенін айтып өткен. Сол заманда болашақта технология дамыған кезең болатынын білген белгілі қаламгер.

Біздің елімізде латын графикасын қабылдау – дәстүрлі көшпелі қазақ шаруашылығын күштеп отырықшыландыру, саяси қуғын-сүргін, индустрияландыру, ұжымдастыру және мәдени революция сияқты қиын тарихи оқиғалармен қатар жүзеге асты деуге болады. Латындандыру кезеңі 1929-1940 жылдарда жүзеге асты. Бұл жұмыстың күрделілігі осы айтылған оқиғалармен бірге келуімен, ғасырлар бойы қолданылған араб графикасының негізінде жасалған дәстүрлі жазудың мәдениетін жаңа графикаға өткізудің түрлі психологиялық кедергілерден туындаған. Араб графикасымен оқыған үлкендердің осы кедергіні жеңуі қиындыққа ұшырады. Жас буындар латыншада оқуына да кедергі ретінде оқулықтардың тапшылығына тап болды.

Қазақ тілінде латын және араб графикаларымен жарық көрген кітаптардың тақырыптарына талдау жасасақ жарияланған кітаптардың қамтыған пәндердің аясы кеңігендігін байқаймыз. Басты себеп латын графикасын қабылдау арқылы қазақ тілінің ары қарай дамуына жол ашылды. Қазақ тілі даму жолында әлеуметтік функциясы кеңейді және ол ғылыми тілге айналды. Қазақ қоғамында бұл реформалардың жүргізілу барысы қоғамның мәдени дамуына көп кедергілер алып келді. Бұл реформалардың кесірінен жас ұрпақ латын және араб графикаларымен жасалған рухани, мәдени мұралармен танысудан айрылып қалды.

Әлем халықтарының басым көпшілігі осы әліпбиді қолданады. Қазіргі тез өзгеріп жатқан жаһандағы ғылым-білімнің, техника мен технологияның басым бөлігі ағылшын тілі мен латын әліпбиінің негізінде жасалған. Сондықтан қазақ өз ғылымын, экономикасын дамытқысы келсе, өркениет көшіне ілесуді қаласа, латын әліпбиіне көшуі шарт. Мектептен бастап балаларға ағылшын тілін үйреткеннен оларға латын әліпбиі үйренуге оңай болады. Демек, ештеңеге алаңдамай тезірек жаңа әліпби

жасауға тиіспіз. Нұрсұлтан Назарбаев алғаш рет латын әліпбиіне көшу туралы 2012 жылы қазақстандықтарға жолдауында айтқан болатын. Арада 5 жыл өтіп 2017 жылдың сәуір айында 2025 жылы біз жаппай латынға көшетіміз белгілі болды. Алаштың ардақты қайраткері Нәзір Төрекұлов былай деген: «Латын әліпбиіне көшу ол тек уақыттың меншігінде, заманға қарай латынша біздің өміріміздің бір бөлігіне айналды». Әрине бұл айтылған сөздерге еш күмән тудырмайды. Бұл сөздер болашаққа бағдар – рухани жаңғыру ретінде екі қайраткердің бір жерде тоғысуы ретінде қарастырылған.

Енді, Нәзір Төрекұловтың «Еңбекші қазақ» газетінде жариялаған «Латын әрпін алу тартысының жаңа бет алысы» мақаласына тоқтап кетейік. Бұл мақала 1927 жылы 8 қыркүйекте №206 шыққан. «Неше жылдан бері латын әрпін алу туралы қазақ латыншаларының жүргізіп келе жатқан тартысы жаңа дәуірге аяқ басып отыр. Бұл дәуірдің бөлектігі – латын әрпін алу тартысы кеңес әлеуметшілігінің көкейіне кіріп, сондағы жұмысының бірі болып танылып отыр.

Қорытынды

Жаңа тілдік реформалардың басты мақсаты – қазақ тілінің әлеуетін арттыру, оның иммунитетін күшейту, қалпына келтіру, осы заманға бейімдеу. Бұл мәселелерді сол тілді құртуға, құл етуге негізделген тілдік орта мен заңдылықтар негізінде шешу мүлдем мүмкін емес. Жаңа әліпбиге көшу үлкен жұмыстың басы ғана, қыруар міндеттің ары қарай кеткенде 5-10 пайызы ғана. Осыдан кейін қазақтың жаңа орфография, орфоэпиясын жаңа заманға лайықтап, қайта жасақтап шығу міндеті тұр.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Алаш қайраткерлерінің тұтас арманы орындалды, қазақ ұлтының көсемі Нұрсұлтан Назарбаев болашаққа бағдар: рухани жаңғыру мақаласында бұл арманның мақсатқа айналғанына көзіміз жетті. Ғасырлар бойы қазақ зиялыларының арманы болған тәуелсіздік, бірыңғай алфавит болашақ қазақ халқына аманат болды.

Күні кеше елбасымыз бұл мәселені көтерген болатын. Екі дәуір түйіскен шақта

Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр. Осыған орай Елбасының сөзімен қорытсақ: «Аталған екі жаңғыру процесінің де нақты мақсат-міндеттері, басымдықтары мен оған жеткізетін жолдары бар. Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады. Рухани жаңғыру тек бүгін басталатын жұмыс емес. Біз Тәуелсіздік кезеңінде бұл бағытта бірнеше ауқымды іс атқардық. 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында Қазақстан аумағындағы тарихи-мәдени ескерткіштер мен нысандарды жаңғырттық. 2013 жылы «Халық – тарих толқынында» бағдарламасы арқылы әлемнің ең беделді архивтерінен төл тарихымызға қатысты құжаттарды жүйелі түрде жинап, зерттедік. Енді осының бәрінен де ауқымды және іргелі жұмыстарды бастағалы отырмыз. Мен еліміз мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынымыз және бұқаралық сананы қалай өзгертетініміз туралы көзқарастарымды ортаға салуды жөн көрдім» (Назарбаев, 2017:13).

Қазақ тілінің жаңа әліпбиге көшуі – тәуелсіз, егемен мемлекет пен қазақ қоғамының жеке-дара ісі мен таңдауы. Латын қарпіне өту туралы әңгіме бүгін туындаған жоқ. Бұл туралы әңгімені қазақ ғалымдары, зиялы қауым өкілдері 1990 жылдардың басынан үздіксіз айтып жүр. Саяси дискурста бұл мәселе 2000 жылдан бері еніп, өзінің орнын тапты. Осы арада жүздеген мақала жазылып, көптеген кітап та шықты. Қоғамда біраз әңгіме айтылып, талай талқылар өтті. Қазақ қоғамы бұған іштей дайын отыр. Мәселе тек осы үрдістің философиясы мен идеологиясын анықтауға, әдістемесі мен іске асыру жолдарына тіреліп тұр. Қалай болғанда да мынаны ұғынып алғанымыз дұрыс. Жаңа әліпбиге көшу – ұлы өркениеттік таңдау, бәлкім тәуелсіздігіміздің алғашқы елу жылының ең тағдырлы, ең ғаламат саяси-символикалық таңдауы шығар. Жаңа әліпбиге көшу – өркениеттік таңдау, ұлттық модернизацияның, жаңғырудың мызғымас бөлігі.

Әдебиеттер

Аскарбекова Н.М., Замзаева Т.А. Араб графикасымен басылған қазақ кітаптарының каталогы (1841-1932). Алматы: «Қазақстаника» баспа үйі, 2006.
Архив РАН Ф.677, Оп.7, Д.146.

Архив РАН. Ф. 350., О.2., Ед.хр.216.

Батырбекқызы Г. (2017). Нәзір Төрекұловтың латын әліпбиіне өтудегі қызметі – қазақ халқының рухани жаңғыруына қосқан үлесі / Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Педагогика сериясы. №2(54). 230-234 бб.

ГАРФ. Ф.7543, Оп.1, Д.2.

Исхан Б., Оспанова Б.Б. (2013). Патшалық Ресей мен КСРО тілдің саясатының кезеңі / Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Тарих және әлеуметтік-саяси ғылымдар» сериясы. №4(39). 58-63 бб.

Майлықұтова М. (2004). Латын графикасына көшуге байланысты XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының пікірталасы // Әлемдік мәдениет және білім кеңістігіндегі тілдер: халықаралық ғылыми конференция материалдары. Алматы: Қазақ университеті. 134 б.

Назарбаев Н. (2017). Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. Астана: Егемен Қазақстан. – URL: <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>.

Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд 26 февраля – 5 марта 1926 г. (Стенографический отчет). Баку 2011. «Нагыл Еви». 552 стр., (С.427-429).

Смағұлова С. (2011). Қазақ мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы (XX ғ. 20-30 жж.). Алматы: Елтаным баспасы.

Төрекұлұлы Н. (1996). Орталық баспаның бес жылдығы. «Темірқазық». №1(4). Шымкент. 38 б.

Төрекұлов Н. (1924). Жаңа әліппе неге керек? Москва.

References

Askarbekova N.M., Zamzaeva T.A. (2006). Arab grafikasy men basylyan qazaq kitaptarynyng katalogy [the catalogue of kazakh books printed in Arabic alphabet]. Almaty: «Kazakhstanika» baspa үji., (1841-1932) Qurast.

Arhiv RAN F.677, Op.7, D.146.

Arhiv RAN. F. 350., O.2., Ed.hr.216.

Batyrbekqyzy G. (2017) Nazir Torekulovtyng latyn alipbiine otudegi qyzmeti – qazaq halkynyng ruhani zhangyruyna qosqan ulesi [Activity of Nazir Torekulov on the transition to the Latin alphabet is the contribution to the spiritual revival of the Kazakh people] / Abaj atyndagy KazUPU Habarshysy. Pedagogika serijasy. №2(54). 230-234 bb.

GARF. F.7543, Op.1, D.2.

Ishan B., Ospanova B.B. (2013). Patshalyq Resej men KSRO tilding sajasatynyng kezeni . Abaj atyndagy KazUPU Habarshysy [of the tsarist Russia and USSR is language policy period] / «Tarih zhane aleumettik-sajasi gylymdar» serijasy. №4(39). 58-63bb.

Majlyqutova M. (2004). Latyn grafikasy na koshuge bajlanysty XX-gasyr basyndagy qazaq zijalyларыnyng pikir talasy [discussions of the Kazakh intelligentsia regarding the transition to the Latin alphabet] // Alemdik madeniet zhane bilim kengistigindegi tilder: halyqaralyq gylymi konferencija materialdary. Almaty: Qazaq universiteti. 134 b.

Nazarbaev N. (2017). Bolashaqqa bagdar: ruhani zhangyru. Astana: Ege men Qazaqstan. – URL: <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>. [5.01.2018]

Pervyj Vsesojuznyj Tjurkologicheskij S'ezd 26 fevralja – 5 marta 1926 g. (Stenograficheskij otchet). Baku. 2011. «Nagyl Evi». 552 str., (s.427-429).

Smagulova S. (2011) Qazaq mepzimdi baspasozii: shygu tarihy men depektik mangyzy (XX f. 20-30 zhzh.). Almaty: Eltanym baspasy. 432 b.

Torekululy N. (1996). Ortalyq baspanyng bes zhyldygy. [5 years of the Central press]. «Temirkazyq». №1(4). Shymkent. 38 b.

Torekulov N. (1924). Zhanga alippe nege kerek? [why we need a new alphabet]. Moskwa.